

І. Б. Матяш
кандидат історичних наук
Український державний НДІ архівної справи та
документознавства
м. Київ

**ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
20–30-х РОКІВ ХХ ст. У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Вивчення історії становлення й розвитку системи спеціальної освіти в Україні, аналіз пошуків оптимальних форм підготовки фахівців, їх навчально-методичного забезпечення – важливий напрям студій з історії архівного будівництва зокрема і теорії архівознавства в цілому. Історичні дослідження відносять до теорії архівознавства, оскільки вони уможливають з'ясування загальних закономірностей розвитку української архівістики, а відтак допомагають вирішенню аналогічних проблем сьогодення. Особливо вагомим, з точки зору теоретичного розроблення заasad архівної освіти в Україні та їх практичного втілення, є 20–30-і роки ХХ ст. Впродовж цього плідного здобутками періоду розвитку архівістики керівні архівні органи розробили (з використанням зарубіжного досвіду та напрацювань своїх попередників – науковців доби Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії) та апробували такі форми підготовки кваліфікованих архівістів: а) історико-архівні гуртки (або семінари) для студентів інститутів народної освіти (далі – ІНО) та працівників архівних установ; б) короткотермінові та довготривалі курси з диференційованим підходом до викладання архівознавчих дисциплін різним категоріям слухачів; в) вищий навчальний заклад для підготовки фахівців споріднених галузей: археологів, архівістів, бібліотекарів, музеєзнавців, культурологів, етнографів; г) окремі архівознавчі відділення у вищих навчальних закладах; д) заочне навчання на архівознавчому відділенні Всеукраїнського заочного інституту народної освіти (далі – ВЗІНО); е) архівна аспірантура. Творчі здобутки в цій царині пов'язані з іменами Д.І. Багалія, В.М. Базилевича, В.І. Веретеннікова,

О.Г. Водолажченко, Й.Ю. Гермайзе, О.С. Грушевського, В.Ю. Данилевича, М.В. Довнар-Запольського, В.В. Дубровського, І.М. Каманіна, С.І. Маслова, В.В. Міяковського В.Л. Модзалевського, Н.Д. Полонської-Василенко та ін.

Всебічному вирішенню основних питань архівної освіти в Україні сприятиме комплексне дослідження, змістовний джерелознавчий аналіз та синтез архівної інформації документів, що збереглися в належній повноті у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Державного архіву м. Києва, Державних архівів Київської, Чернігівської, Одеської областей України. Вони складають окремий блок неактуалізованої джерельної бази історії української архівістики як частина Національного архівного фонду України (далі – НАФ), котрий за станом на 1 січня 1998 р. налічував 55 млн. од. зб. (в тому числі у підпорядкованих Головному архівному управлінню при Кабінеті Міністрів України архівах було зосереджено 48,8 млн. справ, серед яких, зокрема, документів після 1917 р. – 38,7 млн., кінодокументів – 74, 3 тис., фотодокументів – понад 1 млн. од. зб.). Згідно з Законом України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” (ст. 6) документи НАФ зберігають не лише державні архіви (центральні, галузеві, місцеві), а й “архівні підрозділи самоврядних наукових установ, державних музеїв та бібліотек”¹, де у зв’язку із специфікою їхнього комплектування відклалися безцінні документи колекційного рівня, рукописні книги та писемні пам’ятки від найдавніших часів до наших днів, а також особові архівні фонди діячів науки і культури².

Найбагатші з них фонди Інституту рукопису НБУВ (далі – ІР НБУВ), де зібрано близько 437 тис. од. зб., серед яких – значний масив джерел до вивчення історії архівної освіти. Ці документи та матеріали у контексті обраної нами теми висвітлюють три важливі моменти: а) створення та діяльність Київського археологічного інституту (далі – КАІ); б) організацію історико-архівних гуртків при губернських архівних управліннях; в) проведення короткотермінових курсів. Зазначені джерела зосереджені насамперед у особових архівних фондах видатних українських учених, за різного часу причетних до архівного будівництва в Україні: а) історика, завідувача архівною секцією Харківського губернського (згодом Всеукраїнського) комітету охорони пам’яток старовини і мистецтв, члена Особливої архівної комісії, заступника завідувача Головного архівного управління Наркомосвіти УРСР, заступника завідувача Центрального архівного управління УРСР, завідувача відділу архівознавства ЦАУ УРСР акад. Д.І. Багалія (1857–1932) – ф. 80; б) голови Архівно-книжно-бібліотечного відділу Головного управління у справах мистецтв та національної культури, голови архівної секції ВУКОПМІСу, завідувача Головного архів-

ного управління при позашкільному відділі Наркомосвіти УРСР, історика-архівіста В.Л. Модзалевського (1873–1920) – ф. XII; в) історика, джерелознавця, архівознавця, довголітнього співробітника, згодом директора Київського центрального архіву давніх актів І.М. Каманіна (1850–1921) – ф. 83; г) літературознавця, книгознавця, джерелознавця, професора, голови професорської ради, проректора, ректора КАІ, чл.-кор. АН УРСР С.І. Маслова (1880–1957) – ф. 33; д) видатного історика України, джерелознавця, археографа, одного з фундаторів та незмінного вченого секретаря КАІ, директора Київського центрального архіву давніх актів (1941–1943) Н.Д. Полонської-Василенко (1884–1973) – ф. 42; е) історика, археолога, одного з фундаторів КАІ та авторів концепції українського державного археологічного інституту, члена постійних комісій для складання біографічного словника діячів України та історично-географічного словника української землі, “керівничого над працями” і члена Археологічної комісії, голови і члена Археологічного комітету проф. В.Ю. Данилевича (1872–1939) – ф. XXIX, а також у фондах I (Комплексний фонд: літературні матеріали) та X (Української Академії наук).

Найчисленнішим є масив джерел до історії першого в Україні спеціалізованого навчального закладу для підготовки археологів, архівістів, бібліотекарів, мистецтвознавців та музеєзнавців – КАІ, відкритого після тривалого підготовчого періоду і невдалих спроб фундації завдяки особистому сприянню міністра освіти гетьманського уряду М.П. Василенка восени 1918 р. як приватна установа³. У фондах ІР НБУВ відкриті інформативно насичені документи, що висвітлюють процес організації інституту, навчально-методичну та популяризаційну діяльність, дають змогу відтворити всі етапи його існування та виявити причини неодноразового припинення його роботи. Це, зокрема, компактний масив документів (30 од. зб. та близько 20 фотодокументів) з фонду 33: № 2160 (Киевский археологический институт), № 2161 (Уведомление С.И. Маслову о зачислении в штат кафедры палеографии 07.06. 1918), № 2162 (мандат С.И. Маслова на заседание ВУКОПИСа по вопросу утверждения программы Института на 1920–1921 гг.), № 2170–2171 (Докладные записки по поводу упразднения Института), № 2187 (Киевский археологический институт. Газетные вырезки об истории создания института), № 2186 (Программа по славяно-русской палеографии для студентов Киевского археологического института), № 2183 (Киевский археологический институт. Проект устава I и II ред.), № 403 (Вступительные слова на торжественных заседаниях КАИ, посвященных: 1) 400-летию со дня смерти Рафаэля; 2) 10-летию со дня смерти М.А. Врубеля) та ін. Окремий комплекс джерел до історії КАІ (37 од. зб.) можна виокремити і в ф. XXIX: № 27 (Списки лекцій і викладачів Архівного та Археологічного відділів), № 516–529 (Матеріали ходатайства о разре-

шении открытия археологического института в Киеве. Прощение, протоколы, письма, устав, смета), № 180–192 (Матеріали про Археологічний інститут 1918–1920 рр.) та ін.

Окремі документи (3 од. зб.) фонду 42: план розподілу лекційних занять за курсами, клопотання про субсидію для КАІ (№ 312), заява-протест студентського представництва проти закриття інституту (№ 343) та фонду 12: запрошення на урочисте відкриття, пропозиції щодо визначення часу викладання в КАІ (№ 849). Аналіз цих та інших архівних джерел до історії КАІ дозволяє виокремити в його діяльності п'ять періодів, що мають певні особливості.

Перший період (1899–1910) – від обговорення ідеї фундації археологічного інституту в Києві під час підготовки і проведення XI Археологічного з'їзду до невдалого завершення першої спроби її реалізації (через відсутність “Высочайшего разрешения”)⁴ – характеризується активністю викладачів історико-філологічного факультету Київського університету св. Володимира та Київської духовної академії у створенні закладу архівно-бібліотечно-музейного профілю.

Другий період (1916–1918) – характеризується розробленням науково-організаційних засад створення КАІ та його установчих документів, організаційним забезпеченням відкриття інституту.

Третій період (жовтень 1918 р. – липень 1920 р.) – відповідальний етап становлення інституту: формування професорсько-викладацького складу, утвердження як науково-навчального закладу; важливою ознакою цього періоду є дискусія щодо концепції українського архівно-археологічного інституту.

Четвертий період (липень 1920 р. – жовтень 1922 р.) – час численних спроб реформування та перепідпорядкування КАІ.

П'ятий період (листопад 1922 р. – серпень 1924 р.) – фінальний, пов'язаний із наданням КАІ статусу Київських археологічних курсів при науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства та остаточним припиненням фінансування.

Першим директором Інституту, урочисто відкритого 3 листопада 1918 р., став проф. Університету св. Володимира, вихованець Б.В. Антоновича, історик, етнограф, архівознавець та археограф – В.М. Довнар-Запольський, вченим секретарем – його талановита учениця, приват-доцент Університету св. Володимира Н.Д. Полонська, скарбником – Л.П. Добровольський. Саме ці невтомні ентузіасти історичної науки взяли на себе левову частку клопотів щодо заснування та забезпечення діяльності КАІ, добору кадрів, рецензування навчальних програм тощо. Новий навчальний заклад облаштовували за зразком Петербурзького і Московського аналогічних інститутів, зосереджуючи основну увагу на українському матеріалі і водночас враховуючи досягнення світової історичної думки.

Друкований проспект інституту, виявлений нами у ф. 33 (№ 2160), сповіщав, що його завданнями є “изучение местного края в художественном и археологическом отношении – с одной стороны, и подготовка ученых археологов, архивистов и библиотековедов – с другой”⁵, “подготовка специалистов для должностей в архивах, музеях и библиотеках, правительственных, общественных и частных”⁶.

Первісно інститут мав два відділення: археологічне з історією мистецтв та археографічне (архівне), пізніше виокремився відділ історії мистецтв, далі – було створене етнографічне відділення (згодом кількість і назви відділень неодноразово змінювалися, при цьому археографічне було ліквідовано на останньому етапі існування КАІ). Впродовж двох перших років існування інститут зібрав від 80 до 100 слухачів, чим засвідчив своє право на існування. Дійсними слухачами КАІ могли стати юнаки та дівчата із вищою освітою, хоча до навчання допускалися й особи без вищої освіти як вільні слухачі з правом на отримання тих самих звань, що й дійсні, за умови успішного складання іспитів та захисту дисертації. Закінчення інституту давало право на отримання посад у музеях, бібліотеках та архівах.

Навчання в КАІ для закінчення повного курсу й захисту дисертації мало тривати три роки. На першому курсі читалися лекції; для другого року характерною була семінарська система занять, водночас слухачі знайомилися з фондами бібліотек, архівів, музеїв, відвідували наукові екскурсії у місті та його околицях; третій рік (не обов'язковий для всіх) призначався для науково-дослідної роботи по одному з предметів, що викладалися у КАІ, написання дисертації та її захисту перед Радою інституту. Після успішного захисту дисертації дійсні слухачі отримували звання ученого археолога або ученого архівіста.

У різні часи професорсько-викладацький склад КАІ представляли визначні фахівці своєї справи: І.М. Каманін, В.В. Міяковський, О.С. Грушевський, С.І. Маслов, Г.І. Улашин, Б.Г. Курц, А.І. Сонні, М.Ф. Яницький, В.О. Кордт, В.М. Базилевич, В.Л. Модзалевський та ін. Лекції та практичні заняття з архівознавства і палеографії під керівництвом І.М. Каманіна з дозволу Правління Університету св. Володимира відбувалися у приміщенні Центрального архіву⁷, а лекції з бібліотекознавства та загального книгознавства приват-доцент В.О. Кордт проводив у приміщенні Універсальної бібліотеки, чим досягалося унаочнення лекцій, поєднання теорії і практики.

Проте часті зміни урядів та перепідпорядкування Інституту не могли не відбитися на його долі. Якщо гетьманський уряд особливо не заважав існуванню КАІ, хоч і не підтримував, то департамент вищої школи Міністерства народної освіти (далі – МНО) Директорії одразу взяв під контроль мовний режим в інституті, наголошуючи необхідність

дотримання закону про державну (українську) мову і таким чином ускладнюючи проблему створення архівно-археологічного інституту. По можливості повне уявлення про задум створення в Україні такої інституції дають кілька редакцій статуту Українського державного археологічного інституту ім. проф. В.Б. Антоновича (ф. XXIX, № 180–192) у поєднанні з варіантом статуту, що зберігся у ф. 1235 ЦДІК України. Названі документи уможливають датування початку розроблення статуту травнем 1918 р., пов'язаного з ідеєю архівної реформи, що здійснювалась під керівництвом В.Л. Модзалевського.

Після відмови В.М. Довнар-Запольського (протокол № 14 від 3 квітня 1919 р.) від продовження виконання обов'язків директора КАІ професорську раду очолив С.І. Маслов, який певний час фактично виконував обов'язки ректора. Йому довелося очолити КАІ у складний для інституту час. Ініційоване Радою КАІ (протокол № 15) у квітні 1919 р. підпорядкування інституту ВУКОПМІСу було кроком до його закриття. У фонді 42 відклалася збережена Н.Д. Полонською-Василенко заява Студентського представництва до Київгубревкому з протестом проти реорганізації КАІ, сповнена тривоги студентства щодо долі інституту. «Приказом Заведующего Высшими школами гор. Киева тов. Хименки Киевский археологический институт был объявлен закрытым, профессура и студенчество уволено, формирование нового Украинского державного археологического института было поручено Академии наук, – зазначалося у заяві.– Студентские представители Киевского археологического института, бывшие со времени установления Рабоче-Крестьянской Советской власти к деятельному участию в жизни Института, самым категорическим образом протестуют против ничем необъяснимого попрания их прав и просят тов. Председателя Губревкома приостановить ход реорганизации Института – проводимый чуждой Институту и идеям новых норм до вопроса в высшей инстанции, где это будет обжаловано»⁸. Як бачимо, заради врятування alma mater студенти йшли навіть на відверте загравання з владою, адже вони брали активну участь у житті інституту не лише після встановлення влади більшовиків, а й згідно зі Статутом КАІ входили до складу Науково-навчальної ради, обиралися членами-співробітниками КАІ після успішного захисту дисертації тощо.

Згодом втручання «ревколективу студентів» у справи інституту мали й негативні наслідки – зокрема, вихід у лютому 1921 р. із професорсько-викладацького складу представників української секції: М.О. Макаренка, Д.М. Щербаківського, Г.Г. Павлуцького, К.В. Квітки, В.Є. Козловської, О.С. Грушевського, Є.К. Тимченка, А.М. Лободи, В.В. Міжковського, В.Ю. Данилевича, М. Пахаревського (ф. 33, № 2176).

У фонді 33 відклалися й численні заяви викладачів та доповідні записки С.І. Маслова з обґрунтуванням необхідності збереження інституту-

ту. Зокрема, в одній з доповідних йшлося про “невиправдану насильну” (з точки зору його керівництва) українізацію КАІ. С.І. Маслов наголошував: “Киевский археологический институт ставит своей целью всесторонне научное изучение прошлого Украины, ее археологии, истории, искусства, народного быта, архивов, этнографии, но изучение это Институт стремится поставить на исключительно научных основаниях, чуждого какого то ни было шовинизма. В Уставе Института не оговорен совершенно язык преподавания, ибо Совет Института не придает этому кардинального характера, полагая, что вопрос о языке решается соглашением между слушателями и преподавателями. Поэтому при приглашении некоторых преподавателей, напр. проф. Крымского, проф. Павлуцкого и др. были делаемы предложения читать на украинском языке, которым однако никто не пользовался... Совет Института, ставя главной целью изучение украинской старины, не отказывается от параллельного изучения истории искусства, археологии, истории права общерусских, хотя на эти дисциплины уделяется меньше времени, ибо изолировать изучение той или иной дисциплины рамками определенной территории и народа – невозможно. Вместе с тем организация библиотечного, архивного и музейного дела крупных культурных центров России представляет столько поучительного, что специалист, посвящающий себя аналогичной деятельности на Украине, не может пренебрегать знакомством с ним. Именно включение таких дисциплин (в частности, например, курса “Архивы Петрограда и Москвы”) вызвало в Комиссии ВУКОПИСа серьезный протест против Института, и Комиссия доказывала, что Институт на территории Украины не должен изучать ничего, связанного с Россией”⁹. Не без певного суб’єктивізму в оцінці ситуації, що склалася, голова Ради інституту С.І. Маслов намагався знайти компроміс, пропонуючи надати КАІ статус навчального закладу незалежного від Академії наук, що існував би на правах приватного на власні кошти. Він відверто вказував на причини реорганізації, продиктовані, на його думку, малозрозумілими мотивами окремих представників управлінських органів. Схильність до космополітизму засновників КАІ вже втратила на той час актуальність – радянська доба диктувала необхідність чіткого визначення пріоритетів діяльності у контексті “українізації” 20-х років. Попри всі протести викладачів і студентів, 9 липня 1920 р. КАІ було закрито згідно з розпорядженням Управління вищої школи в Києві, передано до ВУАН із зміною структури і програм. Існування КАІ впродовж 1918–1920 рр. переконливо довело потребу створення української системи підготовки кадрів для архівів та бібліотек, які потребували досвідчених фахівців.

Новий етап діяльності КАІ характеризувався кількома спробами реформування діяльності інституту, зокрема створенням української, ро-

сійської та єврейської секцій, зміною проекту статуту КАІ, спробою створення на базі КАІ нового навчального закладу, орієнтованого суто на розвиток української науки та задоволення практичних потреб у національних кадрах (концепції Українського архівно-археологічного інституту О.С. Грушевського, В.Ю. Данилевича, В.Л. Модзалевського). За прикладом Петроградського археологічного інституту КАІ спільно з Київським архівним управлінням готувався до проведення “архівних курсів”, що мали на меті підготовку у найкоротші терміни співробітників для архівних установ. Впродовж 1923 р. КАІ існував як науково-навчальний заклад, а в серпні 1924 р. його діяльність була остаточно припинена згідно з розпорядженням Київського губвно. Як бачимо, архівні джерела, що відклалися у фондах ІР НБУВ, не лише зберігають унікальну інформацію про наукову та навчальну діяльність КАІ, а й висвітлюють найскладніші періоди існування інституту, даючи ключ до розуміння причин його закриття.

Другий блок джерел документів та матеріалів з історії архівної освіти, що відклалися у фондах ІР НБУВ, пов'язаний з проблемою організації історико-архівних гуртків при ІНО або архівних установах. Два унікальні документи збереглися у ф. І, проект яких розроблений Д.І. Багалієм на початку 1925 р.: “Інструкції для утворення архівних гуртків молоді при Центральних архівах і істархах губархів України” (№ 45326), “Зразковий програм для архівних гуртків” (№ 45328), а також тези його доповіді “Історично-архівні гуртки при Губархах для підготовки кадрів архівних співробітників” (№ 45285), виголошеної на Першій Всеукраїнській нараді архівних робітників (Харків, 6–9 грудня 1924 р.). Розроблені в середині 20-х років ХХ ст. документи, що регламентували діяльність архівознавчих гуртків, офіційно закріплюючи таку форму архівної освіти, не втратили актуальність і нині. Згідно з джерелом, інструкція включала такі положення:

“1. Для підготовки майбутніх архівних співробітників закладаються при центральних архівах і істархах губархів України гуртки молоді.

2. Ці гуртки складаються або з студентів ІНО, або з тих слухачів, що вже його закінчили.

Примітка: Можливо допустити в окремих випадках й таких персон, що закінчують якусь іншу вищу або навіть середню школу, але виявили знання, особливий нахил, зацікавлення й любов до архівної справи.

3. Термін для перебування в гуртках не визначається й залежить від успіху підготовки кандидата і завідуючого його підготовкою.

4. Члени гуртків повинні приймати фактичну участь у праці гуртка.

5. Члени гуртка одержують од Центрального архіву або істарха посвідчення, в якому визначається їх праця протягом перебування в гуртку і дається їй кваліфікація.

6. Ці посвідчення приймаються на увагу, коли одчиняються вільні посади в архівних установах – такі посади в першу чергу заміщуються ними”¹⁰.

Орієнтовна програма для занять гуртків включала те, “що найбільше потрібно для архівного співробітника в розмірах, обмежених часом”:

“2. Сюди входить штудіювання окремих питань з історії України і історії революції в зв’язку з теорією історичного матеріалізму в тих її частинах, які мають своєю підвалиною документальний матеріал актів і грамот.

3. Додатком до проблеми з історії України можуть бути спеціальні архівні питання з таких дисциплін, як українське архівознавство, історія архівів на Україні і їх сучасне становище, українська археографія, палеографія, мова українських актів і т. ін. Спосіб вивчення питань повинен бути семінарський.

4. Головне місце в підготовці мусить зайняти практична праця над архівними матеріалами – виучування їх опису, змісту, систематизація, розробка і складання описів. Крім того, робота провадиться і в напрямку досліджень архівного матеріалу.

5. Для виучування відповідних груп молоді можливо утворювати в міру потреби окремі секції і групи в формах колективної і індивідуальної праці.

6. Для підвищення архівного рівня членів гуртка і співробітників Центральних історичних архівів можливо утворювати лекції і доклади як на загальні історичні, так і спеціальні історичні теми з лекторами як сторонніми, так і зі складу архівних співробітників”¹¹.

Ідея організації гуртків виникла не випадково і не з нічого. Гуртки (бібліографічний і архівний) були однією з перших прогнозованих форм архівної освіти, запропонованих Бібліотечно-архівним відділом Генерального секретарства справ освітніх УЦР (створеним у вересні 1917 р., з січня 1918 р. – підпорядкованим МНО УНР) на чолі з О.С. Грушевським. Не втілена свого часу спроба створення таких гуртків знайшла реалізацію на початку 20-х років ХХ ст, в умовах майже повної відсутності фахівців-архівістів як шлях залучення до архівознавчих та джерелознавчих наукових занять та практичної архівної роботи студентів ІНО.

Першим кроком у цьому напрямі було створення у жовтні 1922 р. історико-архівного гуртка для студентів Чернігівського ІНО. Зініціював його організацію й очолив архівіст і викладач ІНО, випускник Ніжинського історико-філологічного інституту, вихованець професора Г.А. Максимовича, аспірант Науково-дослідної кафедри історії України під керівництвом акад. Д.І. Багалія – В.В. Дубровський (1897–1966). Метою організації історико-архівного гуртка було ознайомлення студентів з методикою роботи в архіві та архівними технологіями, формування вмінь

та навичок архівного описування, читання текстів з палеографічними особливостями, археографічного опрацювання, залучення до археологічних робіт задля розширення загальноісторичного світогляду. Ефективними були практичні заняття-екскурсії до чернігівських архівів (колишніх губерньського правління, дворянського зібрання, окружного суду, казенної палати), котрі проводилися у вихідні дні з метою вивчення фондів цих архівосховищ та методів їхнього розроблення, а також виявлення матеріалів з історії України. Самостійна робота гуртківців зосереджувалася первісно головним чином на читанні окремих справ XVIII ст. Робота гуртка полягала не лише у популяризації архівної справи та підготовці кадрів архівістів, вона мала й практичну користь для Губарху, адже гуртківці впорядковували та описували справи Новгород-Сіверського намісного правління (1782–1798) за 1782 р., які не мали ні описів, ні абеткових покажчиків і через недбале зберігання були близькі до загибелі.

Влітку гуртківці брали участь в археологічних розкопках та архітектурних обмірах Спасо-Преображенського собору, що проводився представниками ВУАН – професорами М.О. Макаренком і І.В. Моргилевським. Учасники гуртка працювали (безоплатно) на нівелювальних та земляних роботах, проводили обміри, пробивали і очищували шурфи, розчищали склепи, допомагали при фотографуванні тощо.

Навіть під час канікул не припинялася діяльність гуртка – тепер уже в галузі польової археографії. Перед від'їздом на вакації студенти отримали письмові приладдя та археографічну пам'ятку щодо записування матеріалів історичних, історико-революційних та етнографічних, складену В.В. Дубровським. Восени до Чернігова гуртківці поверталися із записами весільних обрядів та пісень Сновського округу, з стародруками, монетами XVII–XVIII ст. тощо.

Робота історико-архівного гуртка привернула увагу київських колег. Наприкінці липня 1923 р. для ознайомлення з його діяльністю до Чернігова прибули представники Київського археологічного інституту: професор В.О. Романовський, завідувач Київського центрального історичного архіву ім. В.Б. Антоновича, професор КАІ В.М. Базилевич, завідувач Київського губарху В.В. Міяковський та ін. Поспілкувавшись із гуртківцями, вони високо оцінили “чернігівську ініціативу” пошуку нових форм підготовки кадрів для архівних установ. У серпні до Чернігова був відряджений Укрцентрархівом професор В.І. Веретенников, який констатував велику результативність роботи гуртка у набутті технічних та дослідницьких навичок, оскільки студенти вільно читали і розуміли зміст документів XVII–XVIII ст., вміли правильно відповідно до археографічних вимог описувати справи, виявляти у документах важливі історичні факти і стисло їх викладати, володіли методикою і знали на прак-

тиці правила археологічних розкопок. Звіт про роботу чернігівського гуртка за 1923 р. було видруковано окремою брошурою (накладом 500 пр.).

Було зроблено й офіційне визнання: 18 березня 1923 р. Рада Укрцентрархіву відзначала “енергійну діяльність” Чернігівського губарху в складних матеріальних умовах, а досвід роботи гуртка постановою Оргбюро ЦК КП(б)У від 22 травня 1923 р. (протокол № 6) рекомендували до використання для підготовки архівних та істпартівських працівників шляхом створення аналогічних гуртків “во всеукраїнском масштабе” при всіх губархах у містах, де є ІНО¹².

Звіти про роботу історико-архівного гуртка Чернігівського ІНО, а також інформація про діяльність архівного семінару при Київському центральному історичному архіві ім. В.Б. Антоновича (керівник – проф. Й.Ю. Гермайзе) знаходяться в справах Археографічної комісії (ф. X, № 8237–8243).

Архівні документи свідчать, що наприкінці 1923 р. – на початку 1924 р. подібні гуртки були створені при Київському (керівник – Й.Ю. Гермайзе) та Полтавському (керівник – І.І. Ліщина-Мартиненко) губархах з урахуванням завдань місцевих архівних установ. Вони не сліпо копіювали концепцію зачинателів цієї справи, а мали свою специфіку й оригінальні принципи та форми роботи.

Перша Всеукраїнська нарада архівних працівників у грудні 1924 р. визнала гурткову форму “выработки архивных деятелей” досить ефективною, оскільки вона не лише сприяла формуванню кадрового резерву архівних установ, а й не потребувала великих фінансових витрат. Відтак логічним було рішення про організацію гуртків при кожному губарху (навіть у містах, де не було ІНО), діяльність яких би розгорталася відповідно до інструкції та програми, вироблених Укрцентрархівом. На виконання рішення наради Укрцентрархів вже на початку 1925 р. розробив проект “Інструкції для утворення архівних гуртків молоді при Центральних архівах і істархах губархів України” та програми й обіжно розіслав (лист № 49–57 від 23 січня 1925 р.) усім Губархам. Отже, документи, що зберігаються у фондах ІР НБУВ, фіксують важливий момент легалізації архівних гуртків, перший з яких було створено за ініціативою чернігівських архівістів, як однієї з початкових форм архівної освіти.

Цікава інформація зберігається у ф. 33 про організацію короткотермінових архівознавчих курсів, що, як відомо, відбулися у Києві 3–18 серпня 1923 р. у приміщенні Київського центрального історичного архіву (вул. Короленка, буд. 22а, Софійське подвір’я) за програмою, апробованою 1–14 червня на аналогічних курсах у Харкові. До Києва було запрошено представників архівних установ з Києва, Вінниці, Одеси, Чернігова. Брак кваліфікованих працівників у архівних установках спонукав до того, щоб у максимально стислі строки викласти необхідний архівісту-прак-

тику обсяг відомостей з архівознавства, архівного законодавства, історії архівної справи, джерелознавства, проводити практичні заняття з палеографії, архівної техніки, філігранології, дипломатики. Для навчання архівістів було створено досить сприятливі умови: виділені аудиторні приміщення, функціонувала бібліотека, укомплектована літературою (хоч і не численною) з питань архівної справи, на час курсів слухачів забезпечували житлом. Важливою умовою ефективності занять було запрошення до читання лекцій та проведення практичних занять визначних фахівців-архівістів. Як свідчать архівні джерела, це було справою непросту. Так курс лекцій з палеографії запросили читати С.І. Маслова. У ф. 33 з цього питання збереглося його листування з Київським губархом. Слід зазначити, що він не одразу погодився на пропозицію через необхідність санаторного лікування. Проте, вболіваючи за важливу для архівістики справу, С.І. Маслов запропонував замість себе інших відомих науковців: В.О. Романовського або О.О. Назаревського¹³. Деякий час по тому, вже із санаторію Ліхтермана він засвідчив згоду і надіслав програму лекцій з палеографії, розраховану на 5 занять (по дві години кожне). В окремих лекціях проф. С.І. Маслов планував допомогти архівістам пізнати таємниці палеографії, навчити читанню рукописів, написаних півуставом, визначити вік рукописів за допомогою водяних знаків, ознайомити з матеріалами для письма тощо¹⁴. Крім С.І. Маслова, на курсах викладали відомі представники тогочасної архівної науки та практики: О.С. Грушевський, В.О. Романовський, В.В. Міяковський, І.М. Каманін. Але анкети слухачів переконують, що одним із найцікавіших і найважливіших для них предметів була палеографія, яку С.І. Маслов викладав і в наступні роки. Отже, у фондах ІР НБУВ відклалися цінні джерела, котрі проливають світло на проблеми формування професорсько-викладацького складу, який забезпечував підготовку архівістів у найстисліші терміни.

Відтак, виявлені архівні документи уможливають висновок про те, що у фондах ІР НБУВ зберігаються цінні джерела до історії архівної освіти в Україні 20–30-х років ХХ ст., котрі висвітлюють маловідомі факти та дають підстави до узагальнень. Грунтовне вивчення історії архівної освіти можливе лише за умови якомога повнішої реконструкції джерельної бази та її комплексного дослідження.

¹ Про Національний архівний фонд і архівні установи : Закон України.– К., 1994.– С. 3.

² Див.: Видатні вчені Національної академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків та членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського (1918–1998) : Путівник / Укл. О.С. Боляк та ін.– К., 1998.– 307 с.

-
- ³ Держ. арх. Київ. обл., ф. 1187, оп. 1, спр. 1, арк. 2.– (Далі – ДАКО).
- ⁴ Археологический институт в Киеве / А. К-ий // Киев. мысль.– 1911.– 8 янв. (№8).
- ⁵ Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського. Ін-т рукопису, ф. 33, № 2160, арк. 3.– (Далі – НБУВ ІР).
- ⁶ ЦДАВО України, ф. 3806, оп. 1, спр. 43, арк. 14.
- ⁷ ДАКО, ф. 1187, оп. 1, спр. 2, арк. 4.
- ⁸ НБУВ ІР, ф. 42, № 343, арк. 1.
- ⁹ Там само, ф. 33, № 2170, арк. 1зв.
- ¹⁰ Там само, ф. І, № 45326, арк. 1.
- ¹¹ Там само, спр. 45285, арк. 1.
- ¹² Заняття историко-архивного кружка студентів Чернігівського ІНО при Губархе : (Отчет за 1923-й год).– Чернігів, 1924.– С. 9.
- ¹³ ІР НБУВ, ф. 33, № 2228, арк. 1.
- ¹⁴ Там само, № 2227, арк. 1.